

Vita Džekčioriūtė

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8803-4859>

VAIKŲ GĄSDINIMAI XX A. PABAIGOS – XXI A. PRADŽIOS LIETUVOJE: TRADICINIŲ FOLKLORO PRAKTIKŲ RELIKTAS AR TĄSA?

Anotacija

Straipsnyje, taikant folkloristinės medžiagos analizės, lyginamąjį ir aprašomąjį tyrimo metodus siekiama į vaikų gąsdinimus pažvelgti iš šiuolaikinės perspektyvos – kokią reikšmę vaikų auginimui ir kokias pakitusias formas šie tekstai yra įgavę šiandien. Tyrimo pagrindą sudaro XX a. pabaigos – XXI a. vaikų gąsdinimai iš Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kultūrų studijų katedros Etnologijos ir folkloristikos rankraštyno bylos „Vaikų gąsdinimai“ (VDU ER 2304). Jie lyginami su iš įvairių tautosakos šaltinių surinktais tradicinėje lietuvių kultūroje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje gyvavusiais vaikų gąsdinimais. Tyrimas atskleidė, kad nuo XX a. antrosios pusės, keičiantis tradicinei gyvenimui ir vaikų auklėjimui, kinta ir gąsdinimų pobūdis – jie rečiau vartojami, kinta bauginantys subjektai, vaikams pateikiami švelnesnėmis formomis ir yra mažiau mitologizuojami. XX a. pabaigai – XXI a. pradžiai būdingi vaikų gąsdinimai atsiskleidžia kaip dėl gyvenimo aplinkybių permainingi tam tikras transformacijas įgavusi šios tradicinės trumposios folkloro formos tąsa.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: vaikas, vaikų auginimas, gąsdinimai, vaikų mitinės baimės, mitinės būtybės.

Abstract

This article uses folklore analysis and comparative and descriptive research methods to examine children's frightening expressions from a contemporary perspective, considering their significance in child-rearing practices and the forms these texts have taken today. The study is based on children's frightening expressions from the late 20th and early 21st century, taken from the file 'Children's Frightening Expressions' (VDU ER 2304) in the Ethnology and Folklore Manuscript Collection of the Department of Cultural Studies in the Faculty of Humanities at Vytautas Magnus University. These are compared with children's frightening expressions collected from various folklore sources in traditional Lithuanian culture at the end of the 19th century and in the first half of the 20th century. The study revealed that since the second half of the 20th century, changes in traditional lifestyles and child-rearing practices have also altered the nature of frightening expres-

Vita Džekčioriūtė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus mokslo darbuotoja

Vita Džekčioriūtė – doctor of humanities, research fellow at the Department of Verbal Folklore, Institute of Lithuanian Literature and Folklore in Vilnius

E-mail: vita.dzekcioriute@liti.lt

Received 18/04/2026. Accepted 25/04/2026

Copyright © 2026 Vita Džekčioriūtė. Published by Klaipėda University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International.

License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

sions. They are used less frequently, the subjects of fear have changed, and they are presented to children in milder forms and are less mythologised. Children's frightening expressions, which are characteristic of the late 20th and early 21st centuries, reveal themselves to be a continuation of this traditional short form of folklore. This folklore has undergone certain transformations due to changes in living conditions.

KEY WORDS: child, children rearing, frightening expressions, children's mythical fears, mythical beings.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v34i0.2831>

Įvadas

Vaikų gąsdinimai – trumpi, vaikų baimei sukelti skirti pasakymai, kuriais siekiama priimtino vaikų elgesio. Tai viena iš kasdienių folkloro praktikų XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo gyventojų šeimose, su tam tikromis transformacijomis pasiekusi ir mūsų dienas. Kaip pažymi etnologė Pranė Dundulienė, „tokie gąsdinimai buvo plačiai žinomi įvairiose Lietuvos vietose“ (Dundulienė 2005, 106). Vaikų gąsdinimai atspindi suaugusiųjų požiūrį į vaikus ir jų vietą suaugusiųjų bendruomenėje. Nors paprastai nuo pačių mažiausių dienų vaikus gąsdindavo tėvai, neretai šią auklėjamąją priemonę prisimindavo ir mažesnius prižiūrintys vyresni vaikai. Suomių folkloristė Liisa Granbom-Herranen pasitelkė Charleso L. Briggso darbuose (Briggs 1985a, 1985b) vartotą *pedagoginio diskurso* koncepciją ir pritaikė ją patarlių vartojimo tradicinėje suomių pedagogikoje tyrimui, išskirdama *pedagoginio kalbėjimo* sąvoką, kurioje svarbus yra autoritetas. Paprastai taip kalbasi nelygiaverčiai asmenys, ir klausytojas dažniausiai būna tas, kurio socialinė padėtis yra žemesnė (Granbom-Herranen 2009, 153–154; 2010, 102). *Pedagoginio kalbėjimo* principu veikia ir vaikų gąsdinimai lietuvių kultūroje. Kalbant apie vaikų gąsdinimus, L. Granbom-Herranen pasiūlytą *pedagoginio kalbėjimo* sąvoką galima papildyti folkloristo S. J. Bronnerio pateiktu *baudžiamojo folkloro* (angl. *punitive folklore*) terminu, taikytinu folkloro praktikoms, kuriomis bauginami vaikai (Bronner 2019, 86).

Pastarasis tyrėjas yra suformulavęs folkloro praktikos teoriją (angl. *the practice of folklore, folklore in practice*), kuri teigia, kad folkloro praktika gali būti ir pats folkloro tekstas, ir paprotys, ir tikėjimas, ir, pavyzdžiui, apranga, nes būtent praktika arba veiksmas yra tai, kas sujungia žodinę kūrybą su materialia būtimi (Bronner 2019, 16). Tai gana platus konceptas, apimantis: folkloro tekstus, jų atlikimą, tekstų ir jų atlikimo kontekstą bei su visais šiais trimis dalykais susijusius veiksmus. Maža to, į šiuos veiksmus įtraukiami ir materialioji kultūra, ir žmogaus kūniškosios patirtys su visomis emocinėmis išraiškomis, ir psichologiniai bei socialiniai folkloro poveikio aspektai. Visi išvardyti teorijos kriterijai aktualūs šiam tyrimui, kurio pagrindą sudaro ne tik tekstai, bet ir kontekstinė medžiaga. Be to, folkloro praktikos – tai patirtys, apimančios neformalų ir neoficialų

mokymąsi bei dalijimąsi žiniomis per įvairias veiklas (Ten pat, 35, 72). Viena iš svarbiausių vaiko bauginimo funkcijų – jo pasaulėvaizdžio formavimas. Vaikų gąsdinimai neabejotinai priklauso folkloro praktikoms, nes jų funkcionavimui visuomenėje yra labai svarbus ne tik pats tekstas, bet ir jo psichologinis, socialinis poveikis bei pateikimo aplinkybės. Kaip teigia L. Granbom-Herranen, su vaikų auklėjimu susijusios kasdienės ištartos neatskiriamos nuo kultūrinio, socialinio ir situacinio kontekstų. Tame kontekste didelę reikšmę turi ir jausmai bei emocijos (Granbom-Herranen 2010, 99). Todėl vaikų gąsdinimus galima nagrinėti ir kaip tautosakos tekstus, ir kaip nuo jų įvairialypio konteksto neatsietą kultūrinį reiškinių. Vaikų gąsdinimai reprezentuoja ir formuoja kultūroje egzistuojančias mitines baimes. *Mitinės baimės* gali būti apibūdinamos kaip mitinį aiškinimą ir mitinius pavidalus turinčios baimės. Jos gali būti susijusios su realiomis grėsmėmis, bet niekada neatspindi vien jų. Vaikų mitinės baimės yra kompleksinis reiškinys, apimantis vaikų psichofizinę bei socialinę raidą, mitinę mąstyseną bei emocijų raišką kultūroje. Vos gimę vaikai iškart patenka į terpę, iš kurios nuo mažumės perima suaugusiųjų jiems pateikiamus kultūrinius konstruktus. Šie konstruktai perduodami per folkloro praktikas – įvairius su folkloru susijusius veiksmus (Bronner 2019, 15–16).

Vaikų gąsdinimai, formuojantys vaiko santykį su aplinka ir kitais šeimos nariais bei išreiškiantys vaikų baimių mitinius pavidalus, nuo seno visiems žinomi, bet iki šiol beveik nėra sulaukę lietuvių tyrėjų dėmesio. Galima paminėti tik etnolingvistės Birutės Jasiūnaitės straipsnį „Iš lietuvių mitologinės leksikos: baūbas ir jo padermė“ (Jasiūnaitė 2000) ir Vytauto Didžiojo universiteto etnologijos studentės Kamilės Minikauskaitės bakalauro baigiamąjį darbą „Vaikų gąsdinimai XX a. – XXI a. pr.“ (Minikauskaitė 2012). Apie gąsdinančių motyvų turinčias lopšines, kurios taip pat svarbios tiriant vaikų gąsdinimus, yra rašiusi Jurga Sadauskienė (Sadauskienė 2012, 59). Tradicinius vaikų gąsdinimus, jų tipologiją ir veikimo pobūdį bei bauginančias lietuvių liaudies lopšines esu aptarusi savo ankstesniuose straipsniuose (Džekčioriūtė-Medeišienė 2016; Džekčioriūtė 2023).

Ne pačius gąsdinimus, bet juose pasirodančias mitines būtybes – *maumą* ir *baubą* – yra tyrę Daiva Astramskaitė (Vaitkevičienė) (Astramskaitė 1993, 112–151) ir Gintaras Beresnevičius (Beresnevičius 1998, 4; 2004, 190–194), o *javų dvasių* ir įvairius jos pavidalus yra aptaręs Jonas Balys (1986). Vaikų gąsdinimuose minimus mitologizuotus kitataučius tyrė Laima Anglickienė (Anglickienė 2006). Kai kuriuos vaikams gąsdinti vartotus situacinius posakius straipsnyje „Liaudies pedagogikos atspindžiai lietuvių patarlėse, priežodžiuose ir situaciniuose posakiuose“ yra pristačiusi paremiologė Rasa Kašėtienė (Kašėtienė 2016).

Užsienio literatūroje vaikų gąsdinimams, kaip reiškiniui, skirtų tyrimų yra šiek tiek daugiau nei lietuvių. Oksfordo universiteto literatūros, pasakų ir mitologijos tyrėjos Marinos Warner studijoje, susijusioje su vaikų bauginimu (Warner 1998), aptariamos baimės patirtys per vaikų gąsdinimus, raminimus, juokavimus. Atskirų paminėjimų apie vaikų gąsdinimus mitinėmis būtybėmis galima aptikti įvairiuose kitų šalių papročius, tikėjimus ir tautosaką aprašančiuose darbuose (Västrik 1999, 28; Erikson 2004, 144; Ó hÓgáin 2006, 209). Tradicinius vaikų bauginimus yra tyrę ir kiti mokslininkai. Apie tradicinės rusų kultūros vaikų gąsdinimus yra rašiusi O. Čerepanova (Cherepanova 1994). Slavų vaikų gąsdinimai minimi ir etnolingvistinio žodyno straipsnyje, skirtame įvairiems gąsdinimams aptarti (Levkievskaya 2009b). Taip pat yra darbų, skirtų mitinėms būtybėms, kuriomis buvo gąsdinami vaikai. Toks yra L. Chafizovos straipsnis apie baubo atitikmenį *Bukq* (*Быка*) slavų folklore (Khafizova 2000) ir jau minėtos O. Čerepanovos mitologinės leksikos tyrimai (Cherepanova 1983). Nors išsamų, visapusiškų darbų apie vaikų gąsdinimus reta, šioje srityje paminėjimo vertas estų įdirbis. Folkloristas Ergo-Hartas Västrikas yra aptaręs tradicinius estų vaikų gąsdinimus, kurie buvo užrašyti XX a. pirmojoje pusėje. Savo nedidelės apimties darbuose, parengtuose pagal konferencijų pranešimus, mokslininkas pateikia išsamią vaikų gąsdinimų tipologiją (Västrik 1994a, 1994b), aptaria juose itin dažnai minimą baubo atitikmenį *Raplq* (Västrik 1995) ir nagrinėja vaikų gąsdinimus, taip pat pirmojo šį specifinį tautosakos žanrą išskyrusio švedų folkloristo Karlo Vilhelmo von Sydovo požiūrį į juos (Västrik 1997b). Apie velnio reikšmę tradicinėje estų pasaulėjautoje auginant vaikus yra užsiminęs ir kitas estų folkloristas – Ūlo Valkas. Savo trumpame konferencijoje skaityto pranešimo pristatyme tyrėjas mini didaktinio pobūdžio tautosakos tekstus apie velnią, kurie, atsižvelgiant į situacijas, būdavo pasitelkiami kaip pedagoginiai modeliai tradicinėje estų kultūroje (Valk 1997a). Niufaundlende vartotus vaikų gąsdinimus nagrinėjo folkloristas Johnas Widdowsonas (Widdowson 1979). Kroatų folkloristė Evelina Rudan taip pat yra aptarusi mitines būtybes, kuriomis gąsdinami vaikai (Rudan 2012). S. J. Bronneris yra nagrinėjęs tradicinio baubo vaizdinio transformacijas šiuolaikinėje amerikiečių kultūroje (Bronner 2019, 85–116). Paminėtina ir antropologė Nicole Belmont, tyrusi vaikų gąsdinimus tradicinėje prancūzų kultūroje (Belmont 1998).

Ieškant vaikų gąsdinimų archyvuose, kyla sunkumų, nes tikslingai jie nebuvo renkami, be to, jie neišvardijami kaip atskiras tautosakos žanras¹. Tai paradoksalu,

¹ Visiškai kitokia situacija yra Estijoje, kur XX a. pirmojoje pusėje Estų tautosakos archyvo darbuotojų pastangomis buvo tikslingai pradėta rinkti tautosaka apie vaikų gąsdinimų būtybes (Västrik 1997a, 65). Per kelerius metus surinktas nemažas pluoštas medžiagos, kurią sudaro

nes 1925 m. lietuvių kalbininko ir visuomenės veikėjo Petro Būtėno sudarytoje *Lietuvių tautotytros žinių ir senienų rinkimo programoje*, kurioje pateikiamos išsamios nuorodos tautosakos rinkėjams, įrašytas rekomenduojamas klausimas apie baidyklas, kuriomis bauginami vaikai, kad būtų nutildyti (Lietuvių tautotytros... 1925, 99, nr. 511). Vaikų gąsdinimų galima rasti pasakojimuose apie jų auginimą, tradicinę pedagogiką, vaikystės atsiminimuose, situaciniuose posakiuose, įvairiuose tikėjimų sąrašuose.

Tyrimo tikslas – į vaikų gąsdinimus pažvelgti iš šiuolaikinės perspektyvos ir atskleisti, kokią reikšmę vaikų auginimui ir kokias pakitusias formas šie trumpieji folkloro tekstai yra įgavę šiandien.

Tyrimo uždaviniai:

1. Pasitelkus vaikų gąsdinimų kontekstinę medžiagą ir informaciją apie tradicinius, XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje vyravusius, vaikų gąsdinimus, išryškinti šiuolaikinių vaikų gąsdinimų kaitos dėsningumus.

2. Išnagrinėti, kaip XX a. pabaigos – XXI a. pradžios folklorinėje medžiagoje, palyginus su tradicine folklorine medžiaga, kinta vaikų gąsdinimuose minimi subjektai.

3. Aptarti šiuolaikiniams vaikų gąsdinimams pasitelkiamą pateikimo būdą ir jo kaitą.

4. Atskleisti, kaip šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose nyksta mitinis krūvis ir kokią reikšmę tai gali turėti vaiko psichosocialinei raidai.

Tyrimo naujumas atsiskleidžia dviem aspektais. Visų pirma vaikų gąsdinimai, kaip atskiras tautosakos žanras, lietuvių tyrėjų iki šiol yra menkai nuodugniau tyrinėtas (paminėtini tik du darbai (Jasiūnaitė 2000; Džekčioriūtė–Medeišienė 2016)). Antra, esami negausūs tyrimai apima tradicinę, XIX a. pabaigą – XX a. pirmąją pusę apimančią pasaulėvoką. Tuo tarpu šis straipsnis apžvelgia vėlyvesnio laikotarpio vaikų gąsdinimus, kurie iki šiol jokiuose lietuvių mokslininkų darbuose nebuvo nagrinėti.

Tyrimo metodai: aprašomasis, analizės, lyginamasis.

Tyrimo metodologija. Šiame straipsnyje, nagrinėjant vaikų gąsdinimus, aptariamie tiek patys tautosakos tekstai, tiek jų vartojimo kontekstas, išsamiau atskleidžiantis patirtinius šių tekstų sukeltų vaikų mitinių baimių aspektus. Tyrimo pagrindą sudaro XX a. pabaigos – XXI a. vaikų gąsdinimų tekstai iš Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kultūrų studijų katedros Etnologijos ir folkloristikos rankraštyno bylos „Vaikų gąsdinimai“ (VDU ER 2304). Joje pateikiama 2012 m. iš trisdešimties pateikėjų Kamilės

penkiolika segtuvų po maždaug 500 psl. Šiuo metu šie estų vaikų gąsdinimai saugomi Tartu įsikūrusiame Estų literatūros muziejuje esančiame Estų tautosakos archyve (žodžiu folkloristikos profesoriaus Ergo-Harto Västriko pateikta informacija (2017 m. gegužė, Tartu)).

Minikauskaitės surinkta medžiaga. Nors apklaustų pateikėjų amžius svyruoja nuo 17 iki 82 metų, analizuojant šiuolaikinius vaikų gąsdinimus orientuotasi į jaunesniąją kartą, t. y. gimusius po 1980 m. Vyresnių žmonių pateikiami vaikų gąsdinimai dažnai nesiskiria arba mažai skiriasi nuo tradicinei lietuvių kultūrai būdingų vaikų gąsdinimų. Tačiau kartais, kai matyti, kad gąsdinimas yra transformavęsis dėl kintančių gyvensenos ypatybių, literatūros ar žiniasklaidos priemonių poveikio, pasitelkiama ir anksčiau negu 1980 m. gimusių pateikėjų medžiaga. XX a. pabaigos – XXI a. vaikų gąsdinimai lyginami su tradiciniais XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės pasaulėžiūrą atspindinčiais vaikų gąsdinimais. Nors tiriamoji medžiaga surinkta prieš keliolika metų, vis dėlto, siekiant pabrėžti jos skirtumą nuo tradicinių vaikų gąsdinimų, darbe vartojama sąvoka *šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai*.

Vaikų gąsdinimai – žanro problema ir tarpžanrinė sąveika

Tiriant vaikų gąsdinimus pirmiausia kyla klausimas, ar juos galima išskirti kaip atskirą tautosakos žanrą. Į šiuos trumpus tekstus kaip ypatingą tautosakos rūšį pirmasis dėmesį atkreipė švedų XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės folkloristas Karlas Vilhemas von Sydovas. Vaikų gąsdinimams apibrėžti apie 1930 m. jis įvedė terminą *pedagoginis pramanas* (angl. *pedagogical fict*) (von Sydow 1948a, 101; Västriks 1997a, 65). Anot jo, vaikų gąsdinimai patenka į tokią tautosakos kategoriją, kurią tyrėjas vadina apskritai „pramanais“ (angl. *fictions*). Jiems priskiriami įvairūs gamtos reiškinių aiškinimai, artimi tikėjimams, ir „pedagoginiai pramanai“, kuriais vaikams arba gali būti aiškinamas jų atsiradimas, arba jie šiais „pramanais“ gąsdinami (von Sydow 1948b, 172–174). Von Sydovas teigia, kad tokie „pramanai“ neteisingai gretinami su tikėjimais ir siejami su mitiniu mąstymu. Anot jo, tai dažniausiai juoko dėlei pateikiami trumpi tekstai, kuriais žmonės patys netiki, todėl jų negalima laikyti tikėjimais (von Sydow 1948a, 100–101; 1984b, 170–174). Vis dėlto toks vaikų gąsdinimų vertinimas neatskleidžia jų žanrinių ypatybių. Folkloristas S. J. Bronneris, tyręs baubo (angl. *boogiemán*) folklorinį vaizdinį šiuolaikinėje amerikiečių kultūroje, išvis nesigilina į šio tipo tautosakos žanro problematiką. Mokslininkui labiau rūpi vaikų gąsdinimų funkcijos ir jis pabrėžia, kad tai yra viena iš daugelio folkloro praktikų (Bronner 2019, 85–116).

Vis dėlto ieškant vaikų gąsdinimų žanrinių ribų verta atsigręžti į lietuvių tyrėjų darbus. Remiantis jais ir surinkta medžiaga, galima teigti, kad gąsdinimai yra artimi tikėjimams. D. Vaitkevičienė straipsnyje apie tikėjimų struktūrą skiria dvi jų rūšis: „veiksmo plano“ ir „teksto plano“ tikėjimus. Pastarieji – mitinę

informaciją perteikiantys trumpi tekstai, pavyzdžiui: „Turįs paparčio žiedą viską žino“ (BsTB XII 110, nr. 24). Veiksmo plano tikėjimai skirti tam tikrai mitinei ar socialinei tvarkai palaikyti (Vaitkevičienė 1998), ir kaip tik jiems būtų galima priskirti vaikų gąsdinimus. Kaip ir šiems tikėjimams, jiems būdinga ta pati struktūra: draudimo pateikimas („Nueisi parugiu...“) ir jo pažeidimo padarinių nusakymas („...tai išeis rusalka ir nusitvers“ – LII BR F73 508/77, 153). Draudimo nepaisančio vaiko paprastai laukia drastiški padariniai: dažniausiai sakoma, kad jeigu neklausys, tai ateis kokia nors mitinė būtybė ir su juo susidoros („muš, suės...“); kartais gąsdinama, kad ją išsineš, o kartais – tiesiog mitinės būtybės pasirodymu, kuris savaime baugina. Tiek tikėjimai, tiek vaikų gąsdinimai išreiškia ir formuoja mitinę pasaulėjautą. Tikėjimai gali būti trumpesni mitologinių sakmių variantai, o sakmės taip pat gali tapti gąsdinimus papildančiu kontekstu.

Kita vertus, dalis gąsdinimų yra priskiriami ir negausiai situacinių posakių grupei, dažnai – tildymams, maldymams. Pasak Lilijos Kudirkienės, situaciniais posakiais „nėra reiškama kokia idėja, nieko neapibendrinama, jie atsiradę kaip reakcija į bent kiek išskirtinę ar nusistovėjusias gyvensenos normas ne visai atitinkančią situaciją“ (Kudirkienė 2016, 11). Vaikų gąsdinimai irgi atsiranda kaip reakcija į nepageidaujamą vaiko elgesį, pavyzdžiui: „Cit, vaikeli, ciucius ateis, pagaus tave“ (LKŽe: ciucius); „Varna per vaiką nuneš, jeigu nesiprausi“ (LSP 125). Kartais juose tiesioginio, gąsdinimams būdingo grasinimo nėra, bet yra užuomina į jį: „Liaukis, atvažiuoja kiauķis“ (LKŽe: kiauķis; „grasoma verkiančiam, išdykaujančiam vaikui“). Situaciniuose posakiuose svarbiausia yra jų pavartojimo aplinkybės, o ne priežastingumas ar loginė seka, todėl kartais užtenka žodžius susieti patogių sąskambiu (Kudirkienė 2016, 12). Tarp situacinių posakių su rimuotais sąskambiais galima rasti ir vaikų gąsdinimų. 2016 m. išleistoje lietuvių situacinių posakių rinktinėje (LSP) gąsdinimai į atskirą grupę neišskirti, tačiau jų pasitaiko įvairiuose leidinio skyriuose prie nepageidautiną elgesį nusakančių tekstų. Kadangi gąsdinimai, kaip ir situaciniai posakiai, priklauso nuo konkrečios situacijos, jie labai kinta. Dažnai viena mitinė būtybė „keliauja“ per gąsdinimus, kuriais siekiama skirtingų tikslų – visiems žinomai *baubu* ar kita jo leksine forma *babaužiu* grasinama, kai vaikas nemiega (VDU ER 417, 24, nr. 189), kai eina į rugius (LII BR F73 1519/1, 1) ar toli nuo trobos, į mišką, prie kūdros (VDU ER 42/4, 1, nr. 2), taip pat už melavimą ar tiesiog tėvų neklausymą (VDU ER 941, 3, nr. 3). Tačiau to paties tipo tekstuose pasirodo ir skirtingų gąsdinimo subjektų, pavyzdžiui, šulinyje vaikų gali tykoti *šamas* (LII BR F73 508/46, 88), *voras* (VDU ER 759, 11, nr. 56), *ubagas* (LII BR F73 341/8, 24), *maumas* (MPM 521), netgi *bolševikas* (ZPLŽ 25). Pastarasis pavyzdys rodo, kaip greitai vaikų gąsdinimai pritaikomi prie kintančios aplinkos ir socialinių realių.

Kalbant apie situacinius posakius, dar reikėtų paminėti, kad kartais ir tikėjimai gali būti priskiriami tokiems posakiams, tad aiškus šių trumpų tautosakos kūrinų žanrų ribas ne visada galima nustatyti.

Vaikams skirtus gąsdinimus vertėtų atskirti nuo į juos panašių mitologinių sakmių ir šurpių. Nors kai kurie gąsdinimai ir gali priminti mitologines sakmes, bet nuo jų skiriasi: gąsdinimai yra trumpi posakiai, o sakmėms būdingas pasakojimas su ilgesniu ar trumpesniu siužetu. Šiurpės – tai savotiška mitologinių sakmių atmaina, trumpi pasakojimai, kuriuos, norėdami įbauginti vieni kitus, pasakoja vaikai. Vis dėlto gąsdinimai gali priminti šurpes; pavyzdžiui, kai kurie VDU Kultūros studijų ir etnologijos katedros rankraščiuose rasti gąsdinimai juos užrašiusių asmenų net ir įvardijami šiurpėmis (VDU ER 967, 9, nr. 37; 970, 6, nr. 33, 34). Gąsdinimus, kai kurias mitologines sakmes ir šurpes sieja ta pati funkcija – sukelti vaikui baimę. Tačiau ilgesnių tekstų pateikimas reikalauja ypatingo laiko ir aplinkybių, o gąsdinimai, kaip smulkiosios tautosakos forma, buvo patogūs vartoti kasdien, pritaikant juos prie konkrečios situacijos.

Gąsdinimus priskirti konkrečiam tautosakos žanrui sudėtinga. Svarbiausia gąsdinimų funkcija – sukelti vaikams baimę, tačiau juose taip pat glūdi mitinė pasaulėjauta, su gąsdinimais perduodama vaikams. Taigi vaikų gąsdinimuose galima išžvelgti tris svarbiausius aspektus, kurie juos sieja su kitokiais tautosakos tekstais. Pirma, baimės sukėlimas gąsdinimus sieja su daugeliu mitologinių sakmių ir šiurpėmis. Antra, jie yra reakcija į tam tikras aplinkybes, todėl panašūs į situacinius posakius. Trečia, dauguma gąsdinimų dėl jų struktūrinių elementų ir mitologiškumo sietini su tam tikros rūšies tikėjimais. Suomų mokslininkės L. Granbom-Herranen išvalgas apie vaikystės patarles tradicinėje suomių kultūroje galima pritaikyti ir lietuvių vaikų gąsdinimams: jiems, kaip tautosakos tekstams, be žodžių ir jų kuriamų reiškinių, ne mažiau svarbus ir socialinis bei kultūrinis kontekstas, konkretūs žmonės, emocijos ir skirtingos situacijos (Granbom-Herranen 2009, 162). Būtent todėl tas pats tekstas vienu atveju gali būti vadinamas tikėjimu, kitu atveju – situaciniu posakiu. O šių tekstų, kaip trumpų posakių, tendencija pereiti į platesnį kultūrinį kontekstą per išplėtotus naratyvus daro juos dar sudėtingesnius. Be to, vaikų gąsdinimus tyrę užsienio mokslininkai pažymi, kad suaugusiųjų tikėjimuose ir papročiuose pasitaikantys nykstantys mitiniai vaizdiniai pereina į vaikų gąsdinimus ir kur kas ilgiau išlieka šio tautosakos žanro pavidalu (Cherepanova 1994, 24–25; Västriks 1999, 28, 33).

Nepaisant žanrinio paslankumo, dauguma gąsdinimų tekstų dėl jų struktūros ir funkcijų artimiausi „veiksmo plano“ tikėjimams. Vis dėlto šiame straipsnyje į vaikų gąsdinimus siekiama žiūrėti kaip į atskirą, tam tikrą sintaksinę struktūrą.

rą turinčius stabilius tautosakos tekstus, kurie galėtų būti laikomi atskiru žanru. Pabrėžiant šių tekstų funkciją ir cirkuliavimą kasdienėje kalboje, remiantis S. J. Bronnerio suformuluota teorija, vaikų gąsdinimai laikytini ir folkloro praktikomis.

Vaikų gąsdinimai XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje

Gąsdinimai buvo ypač populiarūs iki XX a. vidurio, tačiau XX a. antrojoje pusėje, keičiantis žmonių gyvenimo būdui, ugdymo sistemai ir požiūriui į vaiką, keitėsi ir vaikų gąsdinimai. Šiandien, įsivyravus vaikocentriniam antropologiniam požiūriui, vaikų gąsdinimą galima vertinti kaip juos žalojantį ir jiems kenkiantį reiškinį. Tačiau tai nereiškia, kad ši nuo seno kultūroje įsišaknijusi vaikų auginimo priemonė išnyko. Nors norint sudrausminti vaikus gąsdinimai pasitelkiami kur kas rečiau, trumpi pasakymai, šiek tiek pakitę, vis dar yra išlikę. Tad kaip vaikų gąsdinimai vertinami šiandien – kokią reikšmę vaikų auginimui ir kokias pakitusias formas šie tekstai yra įgavę?

Galima išskirti kelis XX a. pabaigos – XXI a. pradžios vaikų gąsdinimų kaitos dėsningumus. Visų pirma keičiasi gąsdinimuose minimi subjektai. Antra, keičiasi gąsdinimų pateikimo būdas, kitaip vaikams nusakoma galima grėsmė. Trečia ir pati svarbiausia šiuolaikinių vaikų gąsdinimų savybė, turinti didelę reikšmę ir dviem pirmosioms, yra mitinio krūvio praradimas. Kiekvienas šiuolaikinių gąsdinimų dėsningumas toliau aptariamas išsamiau.

Vaikų gąsdinimuose minimų subjektų kaita

Vaikų gąsdinimai labai priklauso nuo situacijos, taigi juos galima tipologizuoti remiantis skirtingais kriterijais (plačiau apie tai žr. Džekčioriūtė–Medeišienė 2016, 184–191). Vis dėlto dažniausiai jie grupuojami pagal subjektą, t. y. kuo vaikas yra bauginamas. Lietuvių kalboje fiksuojama apie šimtas trisdešimt vaikų gąsdinimuose pasitaikančių subjektų pavadinimų (Jasiūnaitė 2000, 172). Tokie subjektai arba egzistuoja realiai – tai nepaprastų savybių turintys žmonės, mitologizuoti gyvūnai, arba išgalvotos, t. y. mitinės, būtybės. Peržvelgus XX a. pabaigos – XXI a. pradžios vaikų gąsdinimų masyvą, matyti, kad vaikai dažniausiai gąsdinami arba mitinėmis būtybėmis, arba kitais žmonėmis. Keičiasi gąsdinimai gyvūnais. Dažniau gąsdinama tais gyvūnais, kuriuos šiandien galima iš tiesų sutikti, pavyzdžiui, varle, o tradiciniams gąsdinimams būdingi vilkas ir meška minimi rečiau. Be to, šiuolaikiniame pasaulyje daug retesni tradicinei kultūrai būdingi besubjekčiai gąsdinimai. Kaip minėta, gąsdinimai atsiranda dėl skirtingo suaugusiųjų ir vaikų kai kurių situacinių posakių supratimo. Tradicinėje kultūroje buvo gausu situacinių posakių. Tai rodo ir situacinių posakių rinktinė

Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai (2016). Vis dėlto, kaip dažnai jie vartojami šiandien, – neaišku, tam reiktų atskiro tyrimo. Tačiau būtų sunku įsivaizduoti, kad šiandien triukšmaujančiam vaikui tėvai sakytų: „Nerėk, liežuvį pamesi“ (LTR 6246/33), „Nerėk taip, ba šikžarnė išlįs“ (LTR 307/162). Todėl galima teigti, kad tokie besubjekčiai vaikų gąsdinimai, jeigu šiandien kartais dar vartojami, yra ypač reti, o juos užfiksuoti būtų itin sudėtinga.

Apskirai vertėtų aptarti šiuolaikinius vaikų gąsdinimus mitinėmis būtybėmis. Visų pirma, XX a. antrojoje pusėje gimusių pateikėjų liudijimu, vaikai gąsdinami ne tik tautosakoje žinomomis, bet ir tėvų sukurtomis mitinėmis būtybėmis. Tokios būtybės yra, pavyzdžiui, *palovinis*, *bambalė*, *laukų gražuolė*, *čiornamoras*, *didžiaausis*. *Palovinis* galėtų būti *baubui* artima būtybė, gyvenanti po lova ir galinti pagriebti už kojos (VDU ER 2304/16). Nors tėvai nenusakydavo, kaip jis atrodo, pateikėja šią būtybę įsivaizduoja kaip didelį dulkių kamuolį su žmogaus rankomis ir kojomis (VDU ER 2304/3). *Bambalė* ir *laukų gražuolė* gąsdinti vaikai, kad miegotų. Pirmoji būtybė įsivaizduojama kaip maža, pūkuota, baisi, su rankomis ir kojomis, o antroji – sklandanti, moteriška ir panaši į kaliausę (VDU ER 2304/5). *Čiornamoru* vaikai atbaidomi nuo vandens telkinių (VDU ER 2304/17). Ši būtybė gali būti perimta iš slavų tautosakos ir siejama su maru arba mirtį nešančiais kitais epideminiais susirgimais, kurie buvo vadinami mor (rus. мор), o jų personifikacijos dažnai įsivaizduotos juodos spalvos (rus. чёрный (Levkievskaya 2004, 296–299)). Ypatinga būtybė, kurios pavadinime atsispindi jos atliekama funkcija, yra *didžiaausis*. Anot pateikėjos, tai mažas žmogeliukas su didelėmis ausimis ir dideliais dantimis. Išgirdęs besikeičiančius vaikus, jis nukanda jiems liežuvius (VDU ER 2304/25). Tokių būtybių paminėjimai yra vienetiniai, ir juose atsiskleidžia tėvų gebėjimas esamos aplinkos reiškinius ir vaizduotę kūrybiškai pritaikyti savo naudai. Tai nereiškia, kad tėvų sugalvotų personažų nebuvo tradiciniuose vaikų gąsdinimuose (daugelio jų, žinomų tik iš vienetinių arba kelių paminėjimų, kilmė būtent tokia ir yra), tačiau pažvelgus į bendrą tradicinių gąsdinimų masę matyti, kad juose vyraujančios mitinės būtybės dažnai priklauso plačiau žinomiems tautosakos personažams.

Antra, šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai mitinėmis būtybėmis taip pat patyrė savotiškas transformacijas dėl literatūros ir informacinių technologijų poveikio. Literatūra padėjo ir kai kuriems tradicinių pasakų personažams „persikelti“ į vaikų gąsdinimus.

Šiuolaikiniuose gąsdinimuose gana dažnai minima ragana, nors verta paminėti, kad ji būdinga ir tradiciniams vaikų gąsdinimams, tik juose ji minima re-

čiau. Su raganomis sietinos mitinės būtybės tradiciniuose gąsdinimuose dažnai įvardijamos kitaip (*laumė, rugių boba, vedma, rusalka*). Šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose svarbus raganos, kaip pasakų personažo, „perkėlimas“ į gąsdinimus. Tokia sudėtinga raganos, kaip vaikų gąsdinimo subjekto, situacija susidaro dėl jos vaizdinio tradicinėje kultūroje kompleksiskumo. Galima išskirti tris šio komplekso dalis. Ragana gali būti įvardijama kaip laumėms, javų dvasiai, slavų rusalkoms artima mitinė būtybė. Tokia ragana yra gamtos dvasia. Be to, tautosakoje ragana dažnai minima kaip ypatingų galių turinti, žmonių bendruomenei priklausanti ir jai kenkianti moteris. Būtent tokia ragana yra daugelio mitinių sakmių veikėja. Norbertas Vėlius, aptardamas mitines lietuvių sakmių būtybes, raganas priskiria būtent šiai mitinių būtybių grupei, kurią kartu su kitais – burtininkais, žmonėmis blogomis akimis, dvasregiais, užkalbėtojais ir vilktakiais – priskiria „nepaprastų“ žmonių kategorijai (Vėlius 1977, 218–233). Trečioji raganos vaizdinio komplekso dalis yra pasakų ragana, kuri atsiskyrusi nuo visų gyvena miške. Būtent ši ragana iš pasakų, o vėliau ir iš animacinių filmukų bei fantastinių filmų persikėlė į šiuolaikinius vaikų gąsdinimus. Vaikai ją įsivaizduoja kaip seną, jiems pakenkti galinčią moterį, o ne kaip gamtos dvasią, kuri būdinga tradiciniams gąsdinimams. Turbūt panašus personažo perkėlimas iš pasakos įvykęs ir užrašytame nepaklusnių vaikų gąsdinime pamotė, kuri kviečiama iš miško (VDU ER 2304/19). Paprastai miške gyvena raganos, o ne pamotės, ir toks šiuolaikinio vaikų gąsdinimo personažo atsiradimas gali būti susijęs su pasakose dažnu dvilypiu pamotės raganos įvardijimu. Pateikėja ir pati mini, kad pamotę įsivaizdavo panašią į „*tokią vat nu irgi vat kažkokią kaip raganą tokią. Ten namelyje kažkokiam gyvena*“ (VDU ER 2304/19).

Be raganos, į vaikų gąsdinimus persikelia ir kiti pasakoms būdingi personažai, pavyzdžiui, *Mėlynbarzdis* (VDU ER 2304/17). Juo gąsdinama norint vaikus atbaidyti nuo pavojingų vandens telkinių, tačiau Mėlynbarzdžio įvaizdis atitinka pasakoje pateiktą įvaizdį: tai senas vyras su didele mėlyna barzda.

Kiti šiuolaikinių vaikų gąsdinimų mitiniai subjektai gali būti perimti iš filmų ir animacinių filmukų. Dalis jų turi atitikmenų tradicinėje tautosakoje (*naminukas, bildukas, baubas, Kalėdų Senelis*), tačiau jų vaizdinius išplėtoti padeda vizualinės filmų ir filmukų kūrėjų naudojamos priemonės. Naminuku ar bilduku vaikai ne tiek gąsdinami, kiek jiems aiškinama neaiškių garsų kilmė (VDU ER 2304/3, 17) ar daiktų dingimas (VDU ER 2304/3, 5). Atskirai verta paminėti, kad didžioji dalis šiuolaikinių vaikų gąsdinimų baubu išlaikė tradicinių gąsdinimų savybes: baubu gąsdinami nepaklusnūs (VDU ER 2304/2), miegoti nenorintys vaikai (VDU ER 2304/11, 18). Baubas tūno tamsiose ir nejaukiose vietose (po lova (VDU ER 2304/17), palėpėje (VDU ER 2304/11)). Tačiau tradicinio

vaikų gąsdinimų veikėjo baubo vaizdinio pasikeitimui didelę reikšmę turėjo tuo-
metėje Sovietų Sąjungoje 1967 m. pagal Nikolajaus Gogolio apysaką sukurtas
filmas, kurio pavadinimas į lietuvių kalbą išverstas „Baubas“ (rus. «Вий», rež.
G. Kropačov, K. Jeršov). Kai kurie pateikėjai teigia, kad baubas jiems siejasi su
šio filmo personažu (VDU ER 2304/7, 10, 19), kuris yra mirusi ragana, o ne
tradicinių lietuvių vaikų gąsdinimų amorfinė, antropomorfinių bei zoomorfinių
kūno ar aprangos dalių turinti ir tamsoje bei kampuose tūnanti mitinė būtybė².

Kalėdų Senelis – dar viena mitinė būtybė, būdinga ir tradiciniams, ir šiuo-
laikiniams vaikų gąsdinimams. Tai dažniausiai literatūros, televizijos ir kino pra-
monės poveikį patyrusi, šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose minima būtybė. Jos
dažną vartojimą drausminant vaikus gali lemti, kad tai nėra tradiciniai, fizine
destrukcija grasinantys posakiai, o labiau tarpinis variantas tarp gąsdinimų ir
pamokymų, kuriais nusakomi galimi švelnesni padariniai. Tradicinėje lietuvių
kultūroje Kalėdų Seneliu prieš Kalėdas būdavo gąsdinami nepaklusnūs vaikai.
Pavyzdžiui, buvo sakoma, kad vietoj gardėsių vaikas ras paliktų anglių (LKP
148–149). Šiomis dienomis vaikai Kalėdų Seneliu gąsdinami irgi tik prieš Kalė-
das ir jiems sakoma, kad dėl blogo elgesio jie negaus dovanų (VDU ER 2304/17,
11). Pastebima ir tradicinių gąsdinimų Kalėdų Seneliu tąsa, kai vaikams vis dar
grasinama, kad už nepaklusnumą jie Kalėdoms gaus anglių (VDU ER 2304/14).
Kai kuriuose gąsdinimuose Kalėdų Seneliu atsispindi ir tėvų išradingumas: vaikas
dovanų gali gauti kaspinu perrištą rykštę (VDU ER 2304/5).

Neabejotina, kad Kalėdų Senelio vaizdinio susiformavimui didelę įtaką pa-
darė filmai ir animaciniai filmukai. Tai rodo ir Kalėdų Senelio filmuose daž-
nai minimų pagalbininkų – nykštukų – paminėjimas gąsdinimuose (VDU ER
2304/12). Didelę filmų įtaką liudija ir tai, kad kalėdiniu laikotarpiu nepaklusnūs
vaikai gąsdinami žalia, Kalėdų nemėgstančia būtybe iš filmo „Kaip Grinčas Kalė-
das vogė“ (2000 m., rež. Ron Howard) – *Grinču* (VDU ER 2304/25).

Kiti iš filmų į šiuolaikinius vaikų gąsdinimus persikėlę personažai yra užfik-
suoti po vieną ar du kartus – *monstras* (VDU ER 2304/24) ir kitų tautų tautos-
kos atstovas – *vampyras* (VDU ER 2304/9, 17).

Ypatingo dėmesio reikalauja vieną kartą paminėtas, bet iš lietuviškos televi-
zijos laidos „„Labanakt, vaikučiai“ 1987 m. sukurtos užsklandos į vaikų gąsdini-
mus persikėlęs personažas *Dėdė Miegas*³. Juo gąsdinami miegoti nenorintys vai-

² Nors N. Gogolio kūrinuose dažnai buvo vaizduojamas tradicinis ukrainiečių kaimas ir jo pa-
pročiai, o apysakoje „Baubas“ panaudoti mitologiniai motyvai, vis dėlto jie yra kitokios mitinės
prigimties nei vaikų gąsdinimų baubas ir labiau susiję su krikščionišką įtaką patyrusia tradicine
demonologija. Išsamiai šio N. Gogolio personažo vaizdinio ištakas ukrainiečių folklorinėje tra-
dicijoje yra nagrinėjusi E. Levkievskaja (Levkievskaya 1998).

³ Prieiga per internetą: https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000068867/labnakt-vaikuciams-dedes-miego-dainele-ir-kaledine-pasaka?srsId=AfmBOopHM4Byfinf3bxJV7d_C-QNo-

kai. *Dėdė Miegas* įsivaizduojamas lygiai taip pat, kaip yra animatoriaus pateiktas užsklandoje: „*debesėlis su tokiom mažom trumpom kojytėm, batukais, rankytėm*“, tačiau jo dalijami žvaigždžių dulkių pavidalo sapnai interpretuojami kaip nemiegantiems vaikams į akis pilamas smėlis (VDU ER 2304/5).

Apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikiniuose gąsdinimuose iš pasakų ar filmukų atkeliavę personažai perima mažai pasakojimo detalių. Dažniausiai lieka tik personažo pavadinimas, taip pat bendras jo vaizdinys, tačiau jo veikla yra labai susiaurinta ir būdinga visoms vaikų gąsdinimuose minimoms būtybėms: nusinėš, įtrauks į šulinį, vandens telkinį ir pan. Kai kurie ir tradicinėje tautosakoje egzistuojantys gąsdinimų subjektai įgyja daugiau literatūroje ir filmuose ar filmukuose pateikiamų personažų vaizdinio bruožų (ragana, Kalėdų Senelis). Subjektai, į vaikų gąsdinimus patekę iš televizijos ir filmų, turi jau iš anksto suformuotą įvaizdį (Grinčas, Dėdė Miegas).

Vaikų gąsdinimai realiai egzistuojančiais žmonėmis taip pat patyrė ryškių transformacijų. Kalbant apie kitataučius, verta paminėti, kad iki XX a. vidurio vaikai dažniausiai būdavo gąsdinami žydais, kiek rečiau čigonais. Kartais būdavo minimi kitų tautybių atstovai (gudai (LII BR F73 215/1, 5–6)). Po Antrojo pasaulinio karo, pasikeitus tautinei sudėčiai, pasikeitė ir vaikų gąsdinimuose minimų kitataučių santykis. XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje vaikų gąsdinimuose iš kitataučių vyrauja čigonai. Žydai minimi kur kas rečiau ir nėra tokių tiesmukų užuominų apie tai, kad jie gyvena kur nors šalia, kaimynystėje, kaip XX a. pirmojoje pusėje. Tačiau naratyvai apie žydų naudojamą krikščionių kraują macams, gerai žinoti XX a. pradžioje, išlieka tie patys. XX a. antrojoje pusėje žinomas ir gąsdinimas rusu (VDU ER 2304/12), kuris veikliausiai yra pokario realijų atgarsis. Pasitaikydavo, kad tuo laiku vaikai būdavo gąsdinami ir bolševikais (ZPLŽ 25) bei *lenincais* (MS 48). Šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose kitataučiai minimi rečiau negu XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Tokie gąsdinimai nesiderina su šiuolaikiniu požiūriu į kitataučius. Kita vertus, tradicinėje kultūroje skirtys tarp įvairių tautų atstovų būdavo daug ryškesnės, o kitataučių privengdavo ir suaugusieji. Panašus požiūris į romus yra išlikęs iki šių dienų. Jie yra dažniausiai minimi kitataučiai šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose.

Be kitataučių, šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose minimi ir kiti žmonės. XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje nepaklusnūs vaikai gąsdinti *ubagais* arba elgetomis, kurie dabar beveik nebeminimi. Tai susiję su socialinėmis realijomis. Iki XX a. vidurio po kaimus keliaujantys elgetaujantys žmonės buvo kasdienybė. Nunykus elgetavimo tradicijai, elgetos vietą šiuolaikiniuose gąsdi-

[31ySPTS3A5eviwEP6CadqemysY8](#), [žiūrėta 2026 03 03]. Užsklandoje atliekamos lopšinės teksto autorė – Violeta Palčinskaitė, muzikos autorius – Laimis Vilkončius, užsklandos autorius – dailininkas animatorius Valentas Aškinis.

nimuose užėmė *diedas* (VDU ER 2304/14) arba *senis* (VDU ER 2304/2), kurie tradiciniuose vaikų gąsdinimuose minimi retai, o jeigu minimi, yra siejami su mitinėmis būtybėmis, pavyzdžiui, *Gavėnu*⁴. Kaip ir elgetą, *diedą* puošia tas pats vaikui išsinešti skirtas atributas – maišas, krepšys (VDU ER 2304/5). Pasitaiko, kad nepaklusnūs vaikai gąsdinami ir *bobomis* (VDU ER 2304/2, 11). Toks personažas tradiciniuose gąsdinimuose neužfiksuotas. Tradicinėje kultūroje vaikai dažnai būdavo gąsdinami kaimynystėje gyvenančiais išskirtinės išvaizdos, elgesio (LII BR F73 508/45: 86) ar ypatingų galių turinčiais (LTRF cd 553–01, 594–06) žmonėmis. Šiomis dienomis taip pat išlikęs gąsdinimas kaimynais, kurie dažniausiai yra netoliese gyvenantys asmenys (VDU ER 2304/1, 2304/22), tačiau nebėra kuo nors ypatingi. Gyvenant daugiabutyje, mažam vaikui kaip gąsdinimas gali nuskambėti net ir paprasčiausias įspėjimas, kad jo sukeltą triukšmą gali išgirsti kaimynai.

Šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai išsiskiria viena ypatybe, nebūdinga tradiciniams, – vaikai praddami gąsdinti kokių nors profesijų atstovais. Pasitelkiamos tokios profesijos, kurių atstovai visuomenėje arba turi tam tikrų galių, arba gali sukelti fizinį skausmą. Dažniausiai minimi gydytojai ir policininkai. Bendrosios praktikos, dantų gydytojais, medicinos seserimis vaikai gąsdinami, kai nemiega ar šiaip neklauso tėvų: „*Atsimenu kažką, kad Dagilis ateis. O Dagilis tai čia buvo vaikų gydytojas, kurio aš labai nemėgau <...> ateina laikas miegot pietų miego, tai mama arba močiutė sakydavo, kad jeigu nemiegos, tai ateis Dagilis. <...> nenorėjau miegot, ir mama ar tai močiutė nuėjo, paskambino prie durų, ir čia lygtai Dagilis jau atėjo. Ir atidaro duris, ir nu apsimeta, kad šneka su tuo gydytoju*“ (VDU ER 2304/3); „*Baisiai atrodydavo seselės, kurios imdavo kraują. Tėvai dažnai užsimindavo, kad jeigu neklausysim, vėl pas ją nuves*“ (VDU ER 2304/22). Kartais gąsdinimai pateikiami kaip netinkamos sveikatos priežiūros pasekmė: „*kai dantukų noras valyti neateina, tai pasakom: reikės, kai suges dantukas, eit pas dantistę. Tai jinai va taip dantis valosi, nes bijo dantistų*“ (VDU ER 2304/12), tačiau pasitaiko atvejų, kai tėvai gydytojams suteikia ypatingų galių – jie neklaūžadai gali prisiūti asilo ausis (VDU ER 2304/9).

Kitu subjektu – policininku – gąsdinami neklausantys ir triukšmaujantys vaikai (VDU ER 2304/5, 15, 23). Įprasta, kad policininkai saugo viešąją tvarką, todėl yra parankūs tramdyti mažuosius triukšmadarius. Kadangi, kaip ir gydytojai,

⁴ „*Būdava pritaista in rogių ratą, un jos baidyklį. Kokį pėdų babu apriša, uždeda skaryti, jei senis, kokį skrybelų. Gal tas pats, ar senis, ar boba. Senis dažniau. Runkas pritaista. Veida buroka išpjaušta, unglia akis, nosį to paties buroka, arba raudonų kokį išpjaušta. Apdėdavo kepurį, nesimatydavo ni plaukų, ni nieka. Baisus, tai kaipgi, rėkiam, bėgam, kai mažesni būdavom. Gąsdindava: valgysta per gavėnų mūsų, tai nubaus tas senis, reik pasnikaut. Kai jau tų senį paroda, tai jau skaitas pradžia gavėnios*“ (LII BR F73 1518/18: 14).

jie yra realūs žmonės, juos vaikams galima parodyti, ir taip suaugusieji gali greitai padaryti norimą poveikį vaikų elgesiui.

Rečiau šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose minimi mokytojai ir kareiviai. Pirmaisiais gąsdinami nesimokantys vaikai: „*sakydavo, kad ten mokytoja ar prie lentos tave statys, baus*“ (VDU ER 2304/14). Tačiau keičiantis ugdymo sistemai ir santykiams tarp mokytojų ir mokinių, tokie gąsdinimai turėtų tapti nebeįpaveikūs. Jurbarkoje yra užrašytas vienas gąsdinimas kareiviu: „*Mano broli <...> gąsdindavo – mat kareiviai žiūri pro langą. Tai buvo pirmam aukšte mes gyvenom, šalimais buvo didelis krūmas rožių, ir tas krūmas, nežinau, kaip ten būdavo, taip kaip siluetas kareivio būdavo, nu kaip žmogaus. Ir močiutė sumąstė, kad jeigu jis nemiega, vat, sako, – kareiviai žiūri pro langą ir ateis [pas] jus*“ (VDU ER 2304/2). Toks gąsdinimas gali būti susijęs su pokario realijomis, nes kareiviu, pasak 1989 m. gimusios pateikėjos, gąsdindavo močiutė. Kita vertus, anot tradicinių vaikų gąsdinimų tyrėjos O. Čerepanovos, kareiviais, kaip ir kitais socialiniams paribiams priklausančiais asmenimis, nuo seno buvo gąsdinami vaikai. Kareivio tarnyba senaisiais laikais trukdavo 25 metus, todėl sėsliai gyvenančių valstiečių sąmonėje jie buvo siejami su anuo pasauliu (Cherepanova 1994, 23). Tačiau tradicinėje lietuvių tautosakoje vaikų gąsdinimų kareiviu aptikti nepavyko.

Šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai įvairių profesijų atstovais skiriasi ir nuo tradicinių, ir nuo kitų šiuolaikinių gąsdinimų. Šiuose gąsdinimuose vaikai įgyja tiesioginę patirtį su gąsdinimų subjektais. Gąsdinimai mitinėmis būtybėmis dažnai būna apipinti ilgesniu ar trumpesniu pasakojimu. Susidūrimas su mitine būtybe vyksta ne tiesiogiai, o per kuriuos nors jutiminę patirtį keliančius reiškinius – tamsą, garsą ir pan. Kai vaikai gąsdinami realiai egzistuojančiais žmonėmis – kitataučiais, seniais, kaimynais ir pan., jų santykis su šiais subjektais taip pat dažnai nebūna tiesioginis. Jie nutolę nuo vaikų kasdienės patirties, ir čia svarbiausia yra tai, kad tokie gąsdinimų subjektai yra „svetimieji“, kurie dažnai mitologizuojami. Vaikų gąsdinimuose tam tikrų profesijų atstovais pasireiškia kitoks vaiko ir gąsdinimo subjekto santykis. Gydytojų atveju vaikai dažniausiai juos pažįsta, gali būti anksčiau patyrę gydytojo ar seselės sukeltą fizinį skausmą. Policininkai yra dažnai sutinkamai viešose erdvėse, todėl vienoks ar kitoks santykis su jais yra neišvengiamas. Tokie gąsdinimų subjektai dažniausiai yra nemitologizuojami, tačiau jų galios yra hiperbolizuojamos (jų dažnai bijodavo ir suaugę žmonės, pvz., vairuotojai, todėl policininko baimę vaikams galėdavo sukelti ir tėvų baimė būti nubaustiems už kokius nors eismo prasižengimus). Tiesioginis vaikų santykis su gydytojais, policininkais, mokytojais ir jų galių hiperbolizavimas šiuos gąsdinimus daro veiksmingus.

Šiuolaikiniuose gąsdinimuose gyvūnai minimi rečiau negu tradiciniuose. Tai atspindi pasikeitusių gyvenimo sąlygų realijas. Tradicinės kultūros gąsdinimai

gyvavo kaimuose, kur gyvūnai būdavo daug arčiau žmogaus negu miestuose. Vilkai, o kadaise ir meškos, galėjo kelti realią grėsmę žmonėms, ypač vaikams. Todėl nenuostabu, kad tradicinėje kultūroje šie du gyvūnai buvo įprasti vaikų gąsdinimų subjektai. Pasikeitus gyvenimo būdai ir įsivyravus urbanizacijai, žmonių santykis su gyvūnais pakito, todėl šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose jie minimi rečiau. Atsiranda ir tradicinei kultūrai nebūdingų gyvūnų.

Šiuolaikiniuose gąsdinimuose dažniausiai minimas vilkas, kuris veikiausiai yra atkeliavęs iš tradicinių gąsdinimų. Dažnesnį jo negu kitų gyvūnų minėjimą gali lemti pasakos bei animaciniai filmukai, kuriuose vilkas beveik visada atlieka neigiamo personažo vaidmenį. Kai kurie kiti šiuolaikiniuose gąsdinimuose retkarčiais minimi gyvūnai, pavyzdžiui, varlė (VDU ER 2304/15, 25), irgi būdingi tradiciniams lietuvių gąsdinimams. Tiek tradiciniuose, tiek šiuolaikiniuose gąsdinimuose varle nuo vandens telkinių atbaidomi vaikai. Tačiau užrašytas vienas įdomus šiuolaikinis gąsdinimas, kuriame varlės funkciją atlieka krokodilas: „*Buvo tokia didelė bala. Tvenkinys <...> tame tvenkinyje <...> kažkoks rąstas buvo senas <...> įbaugintos buvom dėl to rąsto, kad ten yra krokodilas*“ (VDU ER 2304/9). Kadangi krokodilų Lietuvoje natūraliai gamtoje nėra, toks gąsdinimas veikiausiai yra atsiradęs ne be žiniasklaidos priemonių pagalbos. Kartais minimi ir tradiciniuose gąsdinimuose aptinkami meška (VDU ER 2304/21), katinas (VDU ER 2304/18). Gyvatė, retkarčiais paminima tradiciniuose gąsdinimuose, šiuolaikiniuose gąsdinimuose minima visai kitokiame kontekste – namuose apsigyvensiančiomis gyvatėmis bauginami daiktų nesusitvarkantys vaikai (VDU ER 2304/20). Tokiame pačiame kontekste minima ir tradiciniams vaikų gąsdinimams nebūdinga pelė (VDU ER 2304/8). Tradiciniuose vaikų gąsdinimuose neaptinkami subjektai ožka arba ožiukas ypač originaliai atsiskleidžia, kai vaikui sakoma, kad jis pavirs ožka, išdavęs šeimos paslaptis (VDU ER 2304/25), arba nepaklusnus vaikas atostogauti važiuos ne kartu su tėvais, o turės iš paskos atjoti ant ožiuko (VDU ER 2304/11). Pastarasis gąsdinimas kelia asociacijų su nepaklusnių vaikų ir ožių sąsaja lietuvių kalbos posakiuose, kuriuose sakoma, kad į nepaklusnų, piktą ir užsispyrusį vaiką sulenda ožiai (LKŽe: ožys 8)⁵.

Apibendrinant šiuolaikinių vaikų gąsdinimų subjektų kaitą, galima teigti, kad gyvūnais vaikai gąsdinami retai. Dažniau vaikai gąsdinami jų aplinkoje realiai egzistuojančiais žmonėmis ir įvairiomis mitinėmis būtybėmis. Lyginant tradicinių ir šiuolaikinių vaikų gąsdinimų subjektus, akivaizdu, kad pastarieji kito dėl informacijos perdavimo kaitos XX a. Tradicinei kultūrai būdingai žodinei tradicijai po Antrojo pasaulinio karo didelį poveikį darė ir literatūra, ir greitai tobulėjančios

⁵ Įdomumo dėlei galima paminėti, kad įnoringumui, užsispyrimui, nelankstumui ir „vaikų ožiams“ pavadinti vartojamas tarptautinis žodis *kaprizas* yra kilęs iš lot. *caper* „ožys“ (ESRYa 187).

informacinės technologijos. XX a. pabaigoje prie radijo ir televizijos prisidėjo internetas. Informacinėmis technologijomis perteikiami tarptautiniai vaizdiniai per animacinius filmukus ir filmus intensyviai buvo integruoti į vaikų gąsdinimus ir praplėtė tradicinės lietuvių kultūros su vaikų baimėmis susijusį mitinį vaizdą. Iš dalies dėl šių priežasčių šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose keitėsi ne tik minimi subjektai, bet ir gąsdinimų pateikimo būdai bei formos.

Vaikų gąsdinimų pateikimo būdo ir formos kaita

Tradiciniai vaikų gąsdinimai yra žiaurūs. Juose nusakomos vaikams gresiančios pasekmės yra keleriopos, tačiau dažniausiai jos susijusios su kūno sužalojimu („*ubagas nosį nukqs*“ (LII BR F73 508/1, 5)) arba mirtimi („*laumės užkutens*“ (LTR 1438/32), „*ciucius suės*“ (LKŽe: ciucius), „*pilvas kaklą nutrauks*“ (LTR 3725/147, LSP 82)). Net ir tuomet, kai vaikui sakoma, kad jį pasičiups ar išsineš lapė (LII BR F73 1517/5, 5), žydas, čigonas (LII BR F73 341/8, 24), ubagas (LII BR F73 508/43, 82), nors konkreti pasekmė neįvardijama, atskyrimas nuo tėvų ir vaiko išsinešimas nežinia kur turėtų būti suvokiamas kaip tolygus mirčiai. Šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose vaikams irgi dažnai teigiama, kad juos paims, išsineš, tačiau apie kūno sužalojimus ar mirtį kalbama daug rečiau (VDU ER 2304/5, 25). Kai kurie šiuolaikiniai gąsdinimai labiau skirti baugios atmosferos sukūrimui, o ne vaikui gresiančios bausmės nusakymui, pavyzdžiui: „*palovinis po lova gyveno <...>. Ir jeigu sutemus kojas nuleidi, nu tai [jis] gali iškišt ranką ir griebt už kojos. <...> Bet tai, kad jis nieko daugiau blogo nedaro, tik už kojos gali pagriebt*“ (VDU ER 2304/16). Svarbiausias šiuolaikinių gąsdinimų bruožas, kalbant apie jų pateikimą, tas, kad dalis jų yra ne tiek gąsdinimai, kiek būsimų pasekmių, nesusijusių nei su kūno sužalojimais, nei su mirtimi, nusakymas. Prie tokių gąsdinimų priskirtini tie, kuriuose minimas Kalėdų Senelis. Nors tradicinėje kultūroje įspėjimai, kad nepaklusnūs vaikai negaus dovanų, būdavo žinomi (LKP 148–149), jie nebuvo tokie paplitę kaip šiomis dienomis. Šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose Kalėdų Senelis pasitaiko ypač dažnai. Panašus būsimų pasekmių nusakymas būdingas ir šiuolaikiniams gąsdinimams policininkais ir gydytojais. Kartais net tiesiogiai pasakoma, kad pas gydytoją, kurio bijoma, teks eiti ne dėl nepaklusimo (kaip dažniausiai teigiama tiek tradiciniuose, tiek šiuolaikiniuose gąsdinimuose), o dėl sugedusių nevalytų dantų (VDU ER 2304/12).

Apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai, nors išlaiko tradiciniams gąsdinimams būdingą sintaksinę struktūrą ir nusakomas galimas pasekmes, vaikams pateikiami švelnesnėmis formomis ir priartėja prie paprasto pasekmių nusakymo. Vaikams nusakyti pasekmes juos auklėjant siūlo ir šiuolaikinė tėvams skirta psichologinė literatūra (Faber, Mazlish 2010, 100, 102).

Vaikų gąsdinimai ir mitinio krūvio praradimas

Svarbiausia šiuolaikinių vaikų gąsdinimų savybė yra mitinio krūvio praradimas. Gąsdinimams prarandant mitinį krūvį, keičiasi ir jų subjektai, ir pateikimo būdas. Vaikai pradkami gąsdinti knygų, filmų, animacinių filmukų personažais. Gąsdinimai kitataučiais pradeda nykti, gąsdinimai realiais subjektais įgauna kitokias formas, kuriose mitinis krūvis išlieka neryškus arba iš viso prarandamas. Ryškias mitinio krūvio praradimo tendencijas galima pastebėti tuose šiuolaikiniuose gąsdinimuose, kuriuose vaikai bauginami kasdienybėje sutinkamais visuomenės atstovais. Kuo svetimesnis gąsdinimo subjektas, tuo jį lengviau mitologizuoti. Tradiciniuose gąsdinimuose minimus ypatingų galių turinčius kaimynus šiuolaikiniuose keičia paprasti kaimynai. Mažinant mitinį krūvį yra kitaip apibūdinami naujai atsirandantys šiuolaikinių gąsdinimų subjektai – policininkai, gydytojai.

Mitologizuotas baimes bandoma prisijaukinti, paneigiant mitinių būtybių tikrumą arba jas paverčiant nekenksmingomis. Tokias tendencijas galima pastebėti ne viename XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios vaikams skirtame literatūros ar kino kūrinyje. Tai ypač gerai atsispindi 1987 m. Iljos Bereznicko sukurtame animaciniame filme „Baubas“, kuriame mergaitė gąsdinama baubu, bet su juo susidraugauja. Be to, filme baubas švepluoja ir atmosfera jame tampa labiau komiška negu siaubinga. Šiame animaciniame filme mitinį krūvį praranda tradicinių vaikų gąsdinimų subjektas – baubas. Tačiau pasitaiko atvejų, kai vaikams suteikiama galimybė prisijaukinti šiuolaikinių vaikų gąsdinimų subjektus – monstrus. Linos Žutautės knygelėje vaikams „Kakė Makė ir svajonių gimtadienis“ mergaitės monstrai – žaismingi ir mieli – atkeliauja į gimtadienio šventę (Žutautė 2014). Taip neutralizuojamas neigiamą poveikį vaikui galintis daryti mitinis jų krūvis. Šie atvejai rodo, kad literatūra ir kinas gali būti naudojami vaikams būdingoms baimėms sumažinti. Remiantis lietuvių ir Didžiosios Britanijos psichologų atliktais vaikų baimių tyrimais, galima pažymėti, kad ikimokyklinukai (5–7 m.) ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus (7–11 m.) vaikai turi jiems būdingų baimių. Nors jos įvairaus amžiaus ir lyties respondentų šiek tiek skiriasi, vis dėlto apibendrintai galima teigti, kad vaikai dažniausiai bijo gyvūnų, tamsos, kraujo / sužeidimų, odontologų / gydytojų, vaiduoklių, pabaisų ir panašių įsivaizduojamų būtybių (Gudonis, Bukšnytė, Chazovienė ir kt. 2007; Meltzer, Vostanis, Dogra et al. 2008). Tokioms baimėms apibūdinti britų mokslininkai vartoja terminą „specifinės vaikų baimės“, kuris reiškia vaikų raidoje patiriamas baimes, proporcingas suvoktos grėsmės intensyvumui (Meltzer, Vostanis, Dogra et al. 2008, 781).

Apibendrinant galima teigti, kad dalis gąsdinimų iš grąsinimų virsta pasekmių vaikams nusakymu ir praranda savo baisiuosius destruktivinius elementus. Kita vertus, nykstant mitologiniam krūviui ir vis labiau įsigalint hiperbolizuotų

pasekmių vaikams nusakymui keičiasi ir pats gąsdinimų subjektų mitologizavimo principas – vaizduotė yra mažiau sužadinama. Taip šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai gali skurdinti vaizduotę. Be to, atsiranda šiuolaikinei kultūrai būdingų pasakojimų apie maniakus⁶, iškreipiančių realių personažų tikrąsias savybes: formuojasi policininko kaip baudėjo, o ne tvarkos sergėtojo supratimas, gydytojo kaip skausmo kėlėjo, kankintojo, o ne sveikatos priežiūros specialisto suvokimas ir kt. Tokie pasakojimai apie maniakus iškreipia tradicinį imaginacinį vaizduotės pasaulį ir gali kenkti vaikui. Taigi toks nuo tradicinės kultūros besiskiriantis mitinės sampratos formavimas gali turėti neigiamų pasekmių ir socialiniam vaiko suvokimui, ir vaiko psichikoje vykstantiems procesams. Per tradiciškai mitologiškai įprasmintą įsivaizduojamą subjektą gąsdinimuose vaikams pateikiama galima grėsmė yra neutralizuojama, nes su mitine išraiška suaktyvėja vaiko smalsumas, traukia paslaptį, nepažinimumui. Anot psichologų, nežinomybė visus traukia savaime, ir žmonėms yra būdingas polinkis į tai, kas paslaptinga, o pažinimo poreikis vėlyvoje kūdikystėje ir vaikystėje būna stipresnis nei suaugus (Maslow 2006, 80, 82). Panaikinus mitinį gąsdinimų krūvį arba jį iškreipus, nebelineka grėsmės jausmą psichologiniu požiūriu neutralizuojančio dėmens, sumišusio su smalsumu, ir toks gąsdinimas gali sukelti didesnes neigiamas pasekmes.

Išvados

Vaikų gąsdinimai – tai tam tikrą sintaksinę struktūrą turintys stabilūs tautosakos tekstai, kurie galėtų būti laikomi atskiru žanru. Vis dėlto jie susiję ir su kitais tautosakos tekstais. Dėl savo funkcijos sukelti baimę jie yra artimi mitologinėms sakmėms ir šurpėms. Kalboje veikdami kaip reakcija į tam tikras aplinkybes, vaikų gąsdinimai tampa panašūs į situacinius posakius. Dauguma gąsdinimų dėl savo struktūrinių elementų ir mitologiškumo sietini su veiksmo plano tikėjimais.

Tradiciniai vaikų gąsdinimai, kaip kasdienė folkloro praktika, gyvavo iki XX a. antrosios pusės. Nuo XX a. antrosios pusės, keičiantis tradicinei gyvensenai ir vaikų auklėjimui, kinta ir gąsdinimų pobūdis – jie rečiau vartojami, kinta gąsdinimų subjektai.

Palyginus su XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės tiriamąja medžiaga, gyvūnais vaikai gąsdinami retai. Dažniau vaikai gąsdinami jų aplinkoje realiai egzistuojančiais žmonėmis ir įvairiomis mitinėmis būtybėmis.

Lyginant tradicinių ir šiuolaikinių vaikų gąsdinimų subjektus, akivaizdu, kad pastarieji kito dėl informacijos perdavimo kaitos XX a. Senajai kultūrai būdin-

⁶ Pasakojimai apie įvairius siautėjančius, žmones (dažniausiai vaikus) grobiančius, kankinančius ir žudančius maniakus pasireiškia vadinamosiose miesto sakmėse (angl. *urban legends* (Brunvand 2001, 20–21, 25–28, 37–38, 68–69 ir kt.)) ir joms artimose, šiuolaikinių nuo 6 iki 12 m. vaikų pasakojamose trumpose baugiose istorijose – šurpėse (Anglickienė 2013, 147).

gai žodinei tradicijai po Antrojo pasaulinio karo didelį poveikį darė ir literatūra, ir greitai tobulėjančios informacinės technologijos. XX a. pabaigoje prie radijo ir televizijos prisidėjo internetas. Informacinėmis technologijomis perteikiami tarptautiniai vaizdiniai per animacinius filmukus ir filmus intensyviai buvo integruoti į vaikų gąsdinimus ir praplėtė tradicinės lietuvių kultūros su vaikų baimėmis susijusį mitinį vaizdą. Iš dalies dėl šių priežasčių šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose keitėsi ne tik minimi subjektai, bet ir gąsdinimų pateikimo būdai bei formos.

Nors šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai išlaiko tradiciniams gąsdinimams būdingą sintaksinę struktūrą ir nusakomas galimas pasekmes, vaikams pateikiami švelnesnėmis formomis ir priartėja prie paprasto pasekmių nusakymo.

Šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai tampa mažiau mitologizuoti arba mitologizuojami kitaip, o tai kartais gali daryti neigiamą poveikį vaikams – nykstant mitiniam krūviui gąsdinimuose, baimė vaiką gali pradėti veikti destruktiviai.

Apibendrinant galima teigti, kad XX a. pabaigai – XXI a. pradžia būdingi vaikų gąsdinimai nėra tradicinių vaikų gąsdinimų pavieniai reliktai. Tai dėl gyvenimo aplinkybių permainų tam tikrus pokyčius įgavusi šios trumposios folkloro formos tąsa.

Šaltiniai

- BsTB XII – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*. Parengė Kostas Aleksynas ir Leonardas Sauka, t. 12: *Juodoji knyga*. Vilnius: Vaga, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- ESRYa – Fasmer Maks. *Etimologičeskij slovar russkogo yazyka*, II (E–Muzh). Moskva: Progress, 1986 [orig.: ЭСРЯ – Фасмер Макс. *Этимологический словарь русского языка*, II (E–Муж). Москва: Прогресс, 1986].
- LII BR F73 – Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno fondas 73.
- LKP – *Levūnų kaimo papročiai*. Sudarė Nijolė Marcinkevičienė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2008.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninė versija, t. I–XIX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–1999. Prieiga per internetą: www.lkz.lt
- LSP – *Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai*. Sudarė Rasa Kašėtienė ir Lilija Kudirkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.
- MPM – Antanas Mažiulis. Pasakiškasis „maumas“. *Gimtasai kraštas*, 1936, 2–4, 521–522.
- MS – *Maniutės sąsiuviniai*. Sudarė Saulė Matulevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Kultūros studijų katedros rankraštynas.
- ZPLŽ – Zigmas Zinkevičius. *Prie lituanistikos židinio*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

Literatūra

- Anglickienė 2006 – Laima Anglickienė. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus.
- Anglickienė 2013 – Laima Anglickienė. Šiurpės (p. 145–185). In *Šiuolaikinis moksleivių folkloras*. Vilnius: Gimtasis žodis.

- Astramskaitė 1993 – Daiva Astramskaitė (Vaitkevičienė). Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje. *Baltos lankos*, 3, 112–151.
- Balys 1986 – Jonas Balys. Javų dvasia ir derliaus papročiai (p. 217–235). In *Lietuvos žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 217–235.
- Belmont 1998 – Nicole Belmont. Les croquemitaines, une mythologie de l'enfance? *Les croquemitaines. Faire peur et éduquer*, sous la direction de Danièle Alexandre-Bidon et Jacques Berlioz. *Le Monde alpin et rhodanien. Revue régionale d'ethnologie*, 2–4, 7–19.
- Beresnevičius 1998 – Gintaras Beresnevičius. Baubas, maumas ir babaušis. *Šiaurės Atėnai*, 23 (417), 4.
- Beresnevičius 2004 – Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija: sisteminė studija*. Vilnius: Tyto alba.
- Briggs 1985a – Charles L. Briggs. The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish. *American Anthropologist*, 87 (4), 793–810.
- Briggs 1985b – Charles L. Briggs. Treasure Tales and Pedagogical Discourse in Mexican New Mexico. *The Journal of American Folklore*, 98 (389), 287–314.
- Bronner 2019 – Simon J. Bronner. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Brunvand 2001 – Jan Harold Brunvand. *Encyclopedia of Urban Legends*. New York: W. W. Norton & Company.
- Cherepanova 1983 – O. A. Cherepanova. *Mifologicheskaya leksika russkogo Severa*. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta [orig.: Черепанова, О. А. Мифологическая лексика русского Севера. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1983].
- Cherepanova 1994 – O. A. Cherepanova. Kem' polohali' detej na Rusi. *Zhivaya starina*, 1, 23–25 [orig.: Черепанова, О. А. Кем' полохали' детей на Руси. *Живая старина*, 1994, 1, 23–25].
- Dundulienė 2005 – Pranė Dundulienė. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Džekčioriūtė 2023 – Vita Džekčioriūtė. Bauginantys, žiaurūs ir smurtiniai motyvai tradicinėse lietuvių lopšinėse. *Tautosakos darbai*, 65, 145–157.
- Džekčioriūtė-Medeišienė 2016 – Vita Džekčioriūtė-Medeišienė. Vaikų gąsdinimai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje. *Tautosakos darbai*, 51, 177–194.
- Erikson 2004 – Erik H. Erikson. *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Faber, Mazlish 2010 – Adela Faber, Elaine Mazlish. *Kaip kalbėti su vaikais, kad jie klausytų, ir kaip klausyti, kad vaikai kalbėtų*. Vilnius: Vaga.
- Granbom-Herranen 2009 – Liisa Granbom-Herranen. Proverbs from Childhood. *Proverbium*, 26, 151–170.
- Granbom-Herranen 2010 – Liisa Granbom-Herranen. Women's Place in Finnish Proverbs from Childhood. *Folklore*, 46, 95–110 [žiūrėta 2026 02 26]. Prieiga per internetą <http://www.folklore.ee/folklore/vol46/granbom.pdf>
- Gudonis, Bukšnytė, Chazovienė ir kt. 2007 – Vytautas Gudonis, Loreta Bukšnytė, Jolanta Chazovienė, Zita Bartaševičienė, Dalia Jankevičienė. Vaikų baimės jų pačių ir jų tėvų vertinimu. *Ugdymo psichologija*, 18, 7–15.
- Jasiūnaitė 2000 – Birutė Jasiūnaitė. Iš lietuvių mitologinės leksikos: baubas bei jo padermė. *Baltistica*, 35 (2), 171–191.
- Kašėtienė 2016 – Rasa Kašėtienė. Liaudies pedagogikos atspindžiai lietuvių patarlėse, priežodžiuose ir situaciniuose posakiuose. *Tautosakos darbai*, 51, 161–176.
- Khafizova 2000 – L. R. Khafizova. Buka kak personazh detskogo folklor (p. 198–211). In *Slavyanskij i balkanskij folklor. Narodnaja demonologija*. Otv. red. S. M. Tolstaya. Moskva: Indrik [orig.: Хафизова, Л. Р. Бука как персонаж детского фольклора (с. 198–211). In *Славянский и балканский фольклор. Народная демонология*. Otv. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2000].
- Kudirienė 2016 – Lilija Kudirkienė. Įvadas (p. 11–24). In *Vilkų minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai*. Sud. Rasa Kašėtienė ir Lilija Kudirkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Levkievskaya 1998 – E. E. Levkievskaya. K voprosu ob odnoj mistifikacii, ili gogolevskij Vij pri svete ukrain-skoi mifologii. *Studia Mythologica Slavica*, 1, 307–316 [orig.: Левкиевская, Е. Е. К вопросу об одной мистификации, или гоголевский Вий при свете украинской мифологии. *Studia Mythologica Slavica*, 1, 307–316].
- Levkievskaya 2004 – E. E. Levkievskaya. Mor (p. 296–299). In *Slavyanskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar*, III. Otv. red. N. I. Tolstoj. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenie [orig.: Левкиевская, Е. Е. Мор

- (c. 296–299). In *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, III. Отв. ред. Н. И. Толстой. Москва: Международные отношения].
- Levkievskaya 2009 – E. E. Levkievskaya. Pugatj (p. 349–353). In *Slavyanskije drevnosti. Etnolingvisticheskij slovar*, IV. Отв. ред. Н. И. Толстой. Москва: Mezhdunarodnye otnoshenie [orig.: Левкиевская, Е. Е. Пугать (c. 349–353). In *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, IV. Отв. ред. Н. И. Толстой. Москва: Международные отношения].
- Lietuvių tautotyros... 1925 – *Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa*. Sud. P[etras] Butėnas. Šiauliai: „Vilties“ dr-jos leidinys.
- Maslow 2006 – Abraham H. Maslow. *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa.
- Meltzer, Vostanis, Dogra et al. 2008 – H. Meltzer, P. Vostanis, N. Dogra et al. Children's Specific Fears. *Child: Care, Health and Development*, 35 (6), 781–789.
- Minikauskaitė 2012 – Kamilė Minikauskaitė. *Vaikų gasdinimai XX a. pab. – XXI a. pr.: bakalauro baigiamasis darbas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Ó hÓgáin 2006 – Dáithí Ó hÓgáin. *The Lore of Ireland: An Encyclopedia of Myth, Legend and Romance*. Woodbridge: The Collins Press.
- Rudan 2012 – Evelina Rudan. Strah na dvije razine. Likovi kojih se plaše odrasli i likovi kojima odrasli plaše djecu (Sv. 2, p. 669–676). In M. Turk & I. Srdoč-Konestra (Uredn.), *Peti hrvatski slavistički kongres: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rujna 2010*. Filozofski fakultet u Rijeci.
- Sadauskienė 2012 – Jurga Sadauskienė. Lopšinių ir žaidinių terapinė vertė. *Tautosakos darbai*, 43, 49–69.
- von Sydow 1948a – Carl Wilhelm von Sydow. The Mannhardtian Theories about the Last Sheaf and the Fertility Demons From a Modern Critical Point of View (p. 89–105). In *Selecteds Papeers on Folklore*. Ed. L. Bodker. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.
- von Sydow 1948b – Carl Wilhelm von Sydow. Comparative Religion and Popular Tradition (p. 166–188). In *Selecteds Papeers on Folklore*. Ed. L. Bodker. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.
- Valk 1997 – Ülo Valk. The Evil as a Pedagogue (p. 176–181). In *Nordic-Baltic-Fino-Ugric Conference „Family as the Tradition Carrier“. Conference Proceedings*, Vol. 2. Institute of the Estonian Language; Nordic Institute of Folklore.
- Västrik 1994a – Ergo-Hart Västrik. Lastehirmutised. *Pro folkloristica*, II. Loomine, 57–61.
- Västrik 1994b – Ergo-Hart Västrik. Horror Beings Used for Terryfying Children (p. 88–90). In *Nordic-Baltic-Fino-Ugric Conference „Family as the Tradition Carrier“. Abstracts*.
- Västrik 1995 – Ergo-Hart Västrik. *Karusepäävast läheb kol' põesasse* (Rapla)“. *Pro folkloristica*, III. Eksitaja, 74–78.
- Västrik 1997a – Ergo-Hart Västrik. *Eesti lastehirmutised ja C. W. Von Sydowi fiktisiooniteoria: Bakalaureusetöö*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Västrik 1997b – Ergo-Hart Västrik. C. W. von Sydowi fiktisioonikäsitus ning selle kriitika. *Pro folkloristica*, V. *Maa ja ilm*, 151–158.
- Västrik 1999 – Ergo-Hart Västrik. The Waters and Water Spirits in Votian Folk Belief. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, 12, 16–37 [žiūrėta 2026 02 27]. Prieiga per internetą: <http://www.folklore.ee/folklore/vol12/pdf/spirits.pdf>
- Vėlius 1977 – Norbertas Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius: Vaga.
- Warner 1998 – Marina Warner. *No Go the Bogeyman: Scaring, Lulling and Making Mock*. London: Chatto & Windus.
- Widdowson 1977 – John Widdowson. *If You not Be Good: Verbal Social Conttroll in Newfoundland*. St. Johns, Newfounland: Memorial University of Newfoundland.

Vita Džekčioriūtė

CHILDREN'S FRIGHTENING EXPRESSIONS AT THE END OF THE 20TH AND THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY IN LITHUANIA: RELIC OR CONTINUATION OF TRADITIONAL FOLKLORE PRACTICES?

Summary

Children's frightening expressions are short statements intended to intimidate children into adopting acceptable behaviour. This was one of the everyday folklore practices in Lithuanian rural families in the late 19th and early 20th centuries, and it has survived to this day, albeit with certain changes.

The article uses a combination of folklore analysis and comparative and descriptive research methods to examine contemporary children's frightening expressions, considering their significance in child-rearing practices and the forms these texts have taken today. The study is based on children's frightening expressions from the late 20th and early 21st century, taken from the file 'Children's frightening expressions' (VDU ER 2304) in the Ethnology and Folklore Manuscript Collection of the Department of Cultural Studies at the Faculty of Humanities of Vytautas Magnus University. These are compared with children's frightening expressions collected from various folklore sources in traditional Lithuanian culture at the end of the 19th century and the first half of the 20th century.

The article first discusses the genre of children's horror stories, and their interaction with other genres of folklore, such as belief legends, scary stories, situational sayings and certain kinds of belief. The article then highlights several patterns of change in children's frightening expressions at the turn of the 21st century. It examines how the intimidating subjects mentioned in those folklore texts are changing. It also illustrates how those sayings have evolved in terms of form and presentation. Finally, the loss of mythical significance in contemporary children's frightening expressions is discussed.

The study revealed that since the second half of the 20th century, changes in traditional lifestyles and child-rearing practices have also altered the nature of children's frightening expressions. These expressions have become less common, and the subjects that frighten children have changed. For example, compared to material from the late 19th and early 20th centuries, children are rarely frightened by animals. More often, children are frightened by people who actually exist in their environment, and various mythical beings. A comparison of

traditional and modern ways of frightening children shows that the latter have changed due to changes in the transmission of information in the 20th century. After the Second World War, literature and rapid advances in information technology significantly impacted the oral tradition that was characteristic of ancient culture. By the end of the 20th century, the Internet had joined radio and television. International images conveyed by information technology, in the form of animated films and films, were extensively integrated into children's frightening expressions, and expanded the mythical imagery related to children's fears in traditional Lithuanian culture. Partly for these reasons, contemporary children's frightening expressions have changed, not only in terms of the subjects mentioned, but also in terms of the ways and forms in which they are presented. Although modern children's frightening expressions retain the syntactic structure of traditional threats, describing possible consequences, they are presented in a milder form. Contemporary children's frightening expressions have become less mythologised, or they are being mythologised in different ways. This can sometimes have a negative effect on children, as the mythical element disappears, and fear can begin to have a destructive effect.

To sum up, it can be stated that children's frightening expressions, which are characteristic of the late 20th and early 21st centuries, reveal themselves to be a continuation of this traditional short form of folklore. This folklore has undergone certain transformations due to changes in living conditions.